

Bírálat

Csepregi Márta: K. F. Karjalainen keleti hanti szöveggyűjtése 1899–1901 (Budapest, 2020) című akadémiai doktori értekezéséről

A címmel kapcsolatban meg kell jegyezni: nem tudom, Karjalainen hányszor írta le munkássága során azt, hogy *hanti*. Megkockáztatom azonban, hogy az *osztják* megnevezés sokkal gyakrabban szerepelhetett. Ezért indokoltnak tartanám a címben szerepeltetni: *osztják* (zárójelben: *hanti*) szöveggyűjtés.

Előszó (2) – Karjalainen 120 évvel ezelőtt gyűjtött *osztják* szóanyagát Toivonen, nyelvtani jegyzeteit Vértes Edit, déli szövegeit ugyanő adta ki. – A gyűjtés további részét, tkp. a maradékát nagy részben jelen értekezés tartalmazza. Ez a keleti *osztják* nyelvterületről való. A szövegkiadást az elődök munkája nagyban segítette. A szerzőnek lehetősége volt ezen területek nyelvváltozataival személyesen is, a helyszínen megismerkednie. És igen lényeges pluszt jelentett, hogy a terepmunka mellett sikerült bevonnia néhány keleti *osztják* anyanyelvi informátort is.

Rövidítések (2–5) – A közölt tremjugani, vaszjugani és likriszovói források, összesen 20 szövegegység felsorolása, a nyelvjárások, nyelvtani, szakirodalmi rövidítések feloldása., majd a 28 táblázat listája következik (6).

Megjegyzéseim: a címmel kapcsolatos észrevételem tovább gyűrűzik, hiszen a nyelvjárások rövidítései között a *hanti* rövidítése már *o!* – Az OH rövidítés feloldása hogyan valósul meg? Összesen 4 kötetről van szó – ABibliográfiába is érdemes lett volna felvenni a rövidítéseket mindenütt pl. az (OH), (KT) mintájára. – Tyerjoskin körül összevisszaság észlelhető (Tereškin, Terēškin)! – Egyébként is vegyes az orosz nevek átírása (Plotnikov, de Dunyin-Gorkavics stb.) Ez az NyK utóbbi köteteinek szerencsétlen gyakorlata? Én nem támogatom. Főlegesen mutatkozik következetlenség és összevisszaság a szerzők szövegbeli hivatkozása és az irodalomjegyzék adatai körében. Ha cirill betűvel jelent meg, akkor átírható magyarosan. A cirill N. valószínűleg Nyikolaj, ezért rövidítése Ny. Ha angol nyelvű az írás, a szerző neve az eredeti formában maradhat., de a bibliográfiában utalni kell a dologra.

1. Bevezető (7–34)

(8. o.) A Nyugat-Szibériát ábrázoló térképen nincs rajta Likriszovo! Igaz, hogy ma már nem funkcionáló település, de a következő térképen szerencsére már rajta van (Szurgut és Vartovszkoje között). Ez utóbbi kitűnő térkép; bemutatja mikor, hol tartózkodott a kutató. Ezt követi Karjalainen szibériai tevékenységének részletes leírása. (27 éves korában jutott ki a terepre: 1898. jún. 4. és 1902. szept. 20. között kisebb nagyobb megszakításokkal négy évet töltött ott!) Egy-egy helyen 3-4 hónapig tartózkodott. Főként a szókincs gyűjtésére összpontosított, de énekeket és meséket is gyűjtött. Az akkoriban újdonságnak számító fonográf feljegyzéseit később kiadták (Väisänen 1927, 1939).

(25–) Keleti feljegyzései 77 oldalnyi tremjugani, 77 vaszjugani: és 7 likriszovói; több mint 10 ezer szó, csaknem 65 ezer karakter!

Karjalainen részletes fonetikus jelekkel teletűzdelt feljegyzéseket készített a helyszínen. Akkoriban már tervezte Setälä az FU fonetikus átírást (FUF 1). Ez menet közben készült el, de Karjalainen minden bizonnyal már tudta az alapelveket. Amikor egy-egy helyszíni részletet letisztázott, valószínűleg az új átírási elvek szellemében járt el. *Osztják* vokalizmusában már minden bizonnyal. – Csepregi Márta a fonematikus elvek szerint rendezte sajtó alá a kiadványt. A fonematikus átírás számos kutató nézeteinek kompromisszumaként született meg. Kérdésem: hogyan viszonyul Karjalainen helyszíni lejegyzése, Toivonen közlése Setälä

FUF1-hez (31)? – Minthogy én nem jártam a terepen, nem tartom illendőnek beleszólni a disszerens és a bizottság illetékes tagjainak vitájába. De érdeklődéssel fogom követni...

(27–) Miért csak a Trj és Vj rendszert ismerteti? A Likr valamelyikkel azonos? (Később kiderül, hogy a szurguti és vahi között foglal helyet.) A szerző részletesen taglalja és indokolja azokat a lépéseket, amelyeket elvégzett a fonetikus átírás fonematikus elvek szerint való transzkribálásához. Ebben én sajnos nem tudok vitába szállni a szerzővel. Vitatkozzanak azok, akik saját fülükkel hallottak keleti osztják beszédet, tehát Csepregi Márta, Honti László és Ulla-Maija Forsberg! Esetleg Nagy Zoltán ... Számomra mindenesetre következetesebb lett volna a hangsúlyos szótagban ě-t írni. Csepregi ə-t használ. Vannak olyan szavak, amelyek a KT-be nem kerültek bele. Ezeket később – nagyon helyesen – külön listázza a 2.4.1. és 3.4.1. fejezetben.

2. Tremjugani szövegek (35–146)

Karjalainen főként egy adatközlőt (Al. Kētšömp) használt és Szurgutban készítette a feljegyzéseket.. A nyelvjárás grammatikai sajátosságait ismerteti, és megjegyzi, hogy a szövegek az éneknyelvet képviselik, ezért célszerű bemutatni az eltéréseket a beszélt nyelvhez képest. Ezekben a keleti osztják dialektusokban a 19/20. század fordulóján még mindenütt megvolt pl. a magánhangzóharmónia! Tíz névszói eset volt. Igeragozásban az állítmányi szerepű melléknévi igenévi paradigmából az éneknyelvben evidenciális alakult (47). A narratívum érthető az elbeszélő jellegű éneknyelvben. (A vaszjuganiban viszont nincs ilyen!) Kitér az összetett mondat típusokra is.

(50–) Érdekesek a szövegek és a hozzájuk fűzött jegyzetek, amelyeket egyrészt Karjalainen a helyszínen vagy később otthon írt a margóra, de ezek alapján Csepregi is igen hasznos értelmezésre jutott a kiadás során. Igen jók a költői metaforákkal gazdagon teletűzdelt szövegek magyarázatai. Medveünnepi énekek, esküszövegek és imák következnek, végül találós kérdések (két változatban, a második eltérő lejegyzési móddal!).

(125–) A fejezetet Trj szójegyzék zárja ábécérendben (145-146), majd eddig szótárakban nem adatolt szóanyag (összesen 20) és eddig csak más nyelvjárásokból adatolt megfelelők (30 lexéma)

3. Vaszjugani szövegek (148–328)

Karjalainennak két adatközlője biztosan volt (Madykov és Jurlomgin). Ezen a nyelvjáróterületen is főként szógyűjtést végzett, nyelvtani feljegyzéseket tett, de szövegeket, köztük valamilyen sámánéneket is feljegyzett. Nem nyilvánvaló, hogy a galóca hatása alatt álló sámánénekest szertartás közben jegyezte le, vagy már inkább „józan” állapotában énekelt vagy diktált szöveget vetett papírra...

A nyelvjárás sajátosságainak ismertetéséből kiderül, hogy ez a nyelvjárás – mint köztudott volt – tényleg közel állt a vahi nyelvjáráshoz. Közel teljes volt még a magánhangzó-harmónia. Magánhangzó-váltakozások szép számmal vannak. A nyelvjárás 9 névszói esetet ismer. Névmások, igeragozás: alanyi, tárgyias, passzív. A mondattani vizsgálatokban megjegyzi, hogy az ergatív szerkezetek a passzív szerkezetek rovására kerültek túlsúlyba. Igenevek és igenévszerű szóalakok elemzése, egyeztetés, tagadás, feltételes mondatok kérdései következnek.

(176–) Szövegek. Hősének prózában, ennek rövid tartalmi összefoglalója. 50 lapnyi anyag több mint ezer sor. Szó szerinti fordítás jegyzetekkel.

(246–) Különlegesség a „Légyölő galócás ének” 379 sora. Részletesen ismerteti az ének mitológiai hátterét, és érthetően összefoglalja az ének tartalmát. Az ének elejének piszkozatát és tisztázatát összehasonlítva érdekes észrevételeket tesz a szerző.

(275–) Vj3-9 szövegek dalok: három szerelmi dal, egy-két bölcsődal, gyerekdal és énektörödékek zárják a rövid szövegeket. Ezek piszkozatnak tűnnek.

(295) A szójegyzék végén (325) az új elemek vannak felsorolva, olyan elemek, amelyekre más keleti nyelvjárásokból nincs adat, csak északi vagy déli nyelvjárásokból. Korábban sehol sehol sem adatolt szavak (összesen 28 lexéma). Feltűnően kevés az orosz szó!

4. Likriszovói szövegek (329–348)

A nyelvjárási anyag egyetlen adatközlőtől, egy öreg osztjától való, aki minden bizonytalansággal beszédhibás volt. Szóanyag és 7 lapnyi szöveg. Hangtanilag Trj-hoz közeli, átmeneti a vahihoz. Nyelvtani anyag nincs. A szöveg rövidege miatt sem igen lehetett részletes nyelvtani leírást készíteni. Szövegek medveünnepi énekek, medvével kapcsolatos szokások. A szóanyag hiányzik a szótárakból.

5. A szövegegyüttes folklorisztikai hozadéka (349–353) általános műfajelméleti és stilisztikai kérdések

Meglepő, hogy minden műfaj képviselve van. Részletesebben szól a szakrális tartalmú műfajokról (medvekultusz, hősepika, sámánszertartás, imák, eskük), a másik fő típus a profán tartalmú anyag (egyéni énekek és találós kérdések). Néhány példa a vándormotívumokra. – Ezt én különösen szívesen olvastam, hiszen a hozzám közelebb álló vogul folklórt hozta fel párhuzamnak. – Az ember csodálattal olvassa a gazdag folklórányagot, és örül, hogy ez az értékes anyag a disszertáció szerzőjének önfeláldozó, aprólékos filológiai munkája jóvoltából nem ment veszendőbe!

6. Utószó (356)

Egyetértek Wichmann megjegyzésével, amely a szövegek és szóanyag maradandó értékeit hangsúlyozza.

7. Irodalomjegyzék (357–368)

A szerzők szövegbeli és jegyzékbeli eltéréseivel kapcsolatos kritikámat fent ismertettem.

Függelék (számozatlanul 370–380) 11 fotokópia; végül 3 táblázat (381–382) két nyelvjárás (Trj és Vj) fonematikus jelölésének feloldása. A szerző kézzel is beírhatta volna a lapszámokat.

Megjegyzések:

– A disszertáció stílusa megfelel a tudományos értekezés követelményeinek. Rendszeres, rutinos publikálóról van szó. Helyenként igen olvasmányos, sőt – *horribile dictu* – élvezetes és izgalmas is. Az értekezés vonalvezetése egyenes, logikus. Felesleges ismétlésekbe nem bocsátkozik.

– A szakirodalmi utalások általában rendben vannak, e tekintetben az értekezés teljesen megbízható. A tételeket szűrőpróbaszerűen vizsgáltam. Egy-két pontatlanságot a kéziratban jelöltem (lapszám):

(9) Steinitz 1963 hiányzik az irodalomjegyzékből;

(12) Paasonen–Vértes 1965 az ir. jegyzékben 1963; Steinitz 1967–1993 ir. jegyzékben 1966–

(13) Honti 1978 helyesen 1978b?

(30) Honti 1982 helyesen 1982b?

(368) Vértes 1997a nincs b!

Egy kérdés:

(32) A sor fölötti ki c-betű a keleti lappban a stød (fi. katkointonaatio) jele (pl. T. I. Itkonennél, ma a koltában jobbra dőlő ékezettel jelöli Sammallahti–Mosnikoff). Az osztjában is valami ilyen lehet? Ez főként mássalhangzó-kiesés következménye. A szerző ezeket elhagyta. Biztos, hogy ez indokolt eljárás?

– A doktori értekezés tézisei világos célt körvonalaznak, vonalvezetése következetes:

Maga az értekezés a szövegek és a szóanyag közlése fonematikus átírásban, a magyarázatok alapján pedig a szerző indokolja a szövegértelmezést. Az ilyen munka noha természetesen tudományos elméleti és gyakorlati felkészültséget igényel, de nem volna tipikus akadémiai doktori értekezés. A tézisekben foglalt szempontok, amelyeket évekig tartó, fáradtságos terepmunka alapján fogalmazott meg, jelentik szerintem azt a többletet, amelynek alapján az egész munka végül értekezésnek tekinthető. – És itt látom a lényeges különbséget némely elődjének munkásságához képest, hiszen ez a nyelvjárás csoport – a déli osztjakkal ellentétben – ma még ellenőrizhető és helyszíni anyanyelvi informátorokkal megfejthető és megbízható olvasatokat ad. Csepregi Márta példamutatóan használta föl a rendelkezésére álló lehetőségeket. Ennek fényében a disszertáció eredményeit megbízhatóaknak és hiteleseknek ítélem.

– Tudományos eredmények: Újdonságnak számít az anyag fonematikus átírása (irányadó Steinitz DEWOS-a), de az eredeti feljegyzések is rendelkezésére állnak azoknak a kutatóknak, akik az aprólékos fonetikus lejegyzésű szövegek iránt érdeklődnek. A szöveggondozás elve az egyszerűsítés. A kiadó felhasználta a feljegyző széljegyzeteit. A nyilvánvaló íráshibákat kiküszöbölte. A szövegeket lefordította, nagyarázta, értelmezte.

Az eredmény: egyedülálló szöveganyag. E nyelvjárásokból sehol ilyen archaikus anyag nem maradt fenn. 0

– A szövegek alapján a grammatikai leírást pontosítani lehet, és néhány általános fejlődési tendencia is tetten érhető. Trj és Vj szövegek elegendők a nyelvtani jelenségek ellenőrzésére, Likr-ből ehhez túl kevés a szöveg.

– A szövegeknek terjedelmükhöz képest is jelentős lexikai hozadéka van.

Folklorisztikai hozadék: ilyen terjedelmű szövegek is csaknem minden jelentős folklórműfajt képviselnek. Érdekes az obi-ugor folklór vándormotívumainak felvetése, összehasonlítása a vogullal a folklórkutatók irányában jelent útmutatást, őket szólítja meg.

– Az értekezés meglátásom szerint hiteles adatokat tartalmaz. Minden esetben ellenőrizni lehet a felmerülő kérdéseket az eredeti feljegyzésekben.

– A disszertáció téziseit elfogadhatónak ítélem. Minthogy én főként az osztják testvérnnyelvével, a vogullal foglalkoztam, megvárom, hogy az osztják nyelvet behatóan ismerő és kutató kollégák milyen véleménnyel lesznek a szövegeknek a disszertáció által javasolt fonematikus átírásáról.

– A benyújtott művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Debrecen, 2021. augusztus 23.

Dr. Keresztes László
professor emeritus
az MTA doktora